

PAR LATVIEŠU VALODAS IZLOKŠŅU KLASIFIKĀCIJU UN DIALEKTU KARTĒM

Aprakstot valodas dialektālo dažādību, var pievērst uzmanību kaimiņu izlokšņu atšķirībām vai koncentrēties kādas izlokšņu grupas kopīgo pazīmju analizē. Attiecīgi var pretstatīt divas pieejas: *diferenciālo*, tas ir, atsevišķu valodas parādību teritoriālās izplatības pētījums, kas mērķtiecīgi vērsts uz izoglosu noteikšanu, un *integrālo*, resp., atsevišķu izlokšņu kā patstāvīgu valodas sistēmu aprakstīšana “no iekšpusēs”. Šīs divas pieejas realizētas baltu valodu dialektoloģijā, kas labi redzams abu valodu dialektoloģijas klasiķu – Zigma Zinkeviča un Martas Rudzītes – rokasgrāmatās, kurās tiek aprakstīta izlokšņu klasifikācijas metodika:

- *diferenciālā pieeja*: “Sužymējē žemēlapyje visas svarbesnes izoglosas, matysime, kad jos kalbos plota raižo [vairiai ..]. Vis dėlto nemaža izoglosu dalis koncentruojasi tam tikrais ruožais. Tie ruožai ir riboja ploto dalis, kuriuose kalba palyginti vienodesnė. Tokiu būdu ir skiriamos tarmės” (Zinkevičius 1978: 17);
- *integrālā pieeja*: “Iepazīstoties ar valodu, ko runā dažādos Latvijas novados, ir konstatējamas trīs lielas izlokšņu joslas [..]. Latviešu lingvistiskajā literatūrā arī runā par trim dialektiem [..]. Visumā katru dialektu raksturo savas spilgtas iezīmes, kas nav vērojamas citos dialektos” (Rudzīte 1964: 29).

Ar šo pieeju atšķirību skaidrojams gan dažādu dialektoloģijas aspektu atšķirīgs izpētes līmenis latviešu un lietuviešu zinātnē, gan grūtības, kas rodas, mēģinot sastatīt abu valodu dialektu dotumus vai veidojot kopīgas latviešu un lietuviešu (pierobežas) izlokšņu kartes. Gan vienai, gan otrai pieejai ir zināmas priekšrocības: *diferenciālā pieeja*,

piemēram, sekmē skaidru izlokšņu klasifikāciju, integrālā pieeja pievērs uzmanību pārejas izlokšņu savdabībai. Tāpēc, atbalstot I Letonikas kongresā izskanējušo kolēģu Annas Stafekas un Edmunda Trumpas aicinājumu latviešu dialektoloģijā vairāk pievērsties izlokšņu diferenciālo pazīmju noteikšanai, nav pilnībā atmetama arī latviešu dialektoloģijā jau nostiprinājusies tradīcija¹. Varētu mēģināt noskaidrot, cik šī zinātnisko tradīciju atšķirība ir saistīta ar dažādiem pašu Latvijas un Lietuvas izlokšņu veidošanās apstākļiem. Uzmanību saista tas, ka, skaidrojot izlokšņu rašanās procesu, Z. Zinkevičs vispirms akcentē nevienādu valodas attīstību dažādās vietās (1978: 14), bet M. Rudzīte sāk ar vienādas valodas izveidošanos visiem kādas vienas apkaimes iedzīvotājiem (1964: 27).

Latviešu dialektoloģijā integrālās pieejas dominēšanas sekas ir dialektu kartes tīkla identificēšana ar administratīvi teritoriālo dalījumu: visas tīkla rūtis (resp. pagasti) tiek uzskatītas par patstāvīgām izlokšnēm: “Latvijā pamatos ir bijis tik daudz izlokšņu, cik bijis muižu”, “valodnieki ir nonākuši pie atzinuma, ka vislietderīgāk par dialektālo īpatnību noteikšanas pamatvienību Latvijas apstākļos ir pieņemt pagasta teritoriju [...]. Tādā kārtā Latvijas teritorijā patlaban šķir 512 izlokšņu” (Rudzīte 2005: 41, 42 = Рудзите 1969: 5, 6). Savukārt pagastu administratīvās robežas kalpo par (potenciālām) izglosām (sal. latviešu izlokšņu kartes šablonu, ko izveidojusi E. Šmite (LVDA 1999: 12)). Tomēr divu dažādu (ar dažādiem numuriem) blakus izlokšņu atšķirības bieži vien, šķiet, nekur netiek minētas, tātad to pretstatījuma pamats ir apšaubāms. No otras puses, arī kādas vienas izlokšnes teritorija var būt lingvistiski diezgan neviendabīga: piemēram, spriežot pēc tradicionālās kartes (Rudzīte 2005: priekšlapa), Kuldīgas₍₈₀₎ izlokšne savā ziemeļu daļā pieder pie lībiskā dialekta, bet dienvidu daļā – pie vidus dialekta; Sātiņu₍₁₀₃₎ izlokšne ir

¹ Ja tagadējos lietuviešu dialektoloģijas panākumus Jurijs Stepanovs raksturojis ar vārdiem “О, литовская диалектология летает в космос!” (Поляков 2002: 181), tad savulaik arī Veltai Rūķei-Draviņai bija pamats apgalvot, ka “dzīvās valodas pētīšanā te (Latvijā – A. A.) visumā paveikts vairāk nekā, piem., Lietuvā, un tas jūtami atvieglo atlanta priekšdarbus vispirms šai zemē” (Rūķe 1947: 62). Vērā ņemama Lidijas Leikumas piezīme: tradicionālais izlokšņu dalījums ir visiem zināms un vispāratzīts, savāktais materiāls ir klasificēts saskaņā ar to, tāpēc jāapsver, vai mērķtiecīga tagad būtu tā pārvērtēšana, it īpaši atceroties, ka izlokšnes ir jau stipri nivelējušās, tātad pārklasificētas tiktu bieži vien vairs nepastāvošas parādības.

kursiskā ziemeļrietumos un zemgaliskā dienvidaustrumos, Līvānu⁽⁴³⁶⁾ izlokšne tiek klasificēta kā sēliskā ziemeļrietumos un nesēliskā dienvidaustrumos utt. Diferenciālā pieeja latviešu dialektoloģijā realizēta A. Bīlenšteina (1892) un V. Rūķes (1939; 1940) kartēs, kur rādītas valodas parādību *per se* robežas, kam nemaz nav obligāti jāsakrīt ar pagastu robežām. Nepieciešamība adaptēt A. Bīlenšteina materiālus virsroku guvušajai integrālajai tradīcijai spieda M. Rudzīti uzrāsēt mākslīgi lauztu un dažās vietās pat pārtrauktu *ā* un *a* labializācijas izoglosu (Rudzīte 2005: 118–119 = Рудзите 1969: 10. karte) (sal. Bielenstein 1892: 6. karte, 25. izoglosa). Domājams, šāda administratīvo un lingvistisko robežu identificēšana latviešu dialektoloģijā nav pamatota. Daudz reālistiskāka un perspektīvāka šķiet V. Rūķes pieeja, kas īstenota viņas rakstos par lībiskā dialekta un Latgales izlokšņu grupējumu (Rūķe 1939; 1940), kur parādību izplatību rāda izoglosas, un 200 izmēģinājuma kartēs, kuras zinātniece ir gatavojusi latviešu valodas atlantam un kurās vairāk lietojusi atsevišķas zīmes valodas īpatnību apzīmēšanai (LVDA 1999: 10)².

Mūsdienās visvairāk izplatītās latviešu dialektu klasifikācijas un dialektu kartes autore ir Marta Rudzīte³. Tās pirmais variants tika pievienots viņas hrestomātijai “Latviešu izlokšņu teksti” (Rudzīte 1963: 1. ielīmes otrā puse) un gandrīz nemainīts atkārtots monogrāfijā “Latviešu dialektoloģija” (Rudzīte 1964: 408–409). Vēlāk tika publicēta kartes modificēta versija (Рудзите 1969: 1. karte = Rudzīte 2005: 100–101). Pašreizējais kartes variants pirmoreiz parādījās “Latvijas padomju enciklopēdijā” (Rudzīte 1982)⁴ un bez pārmaiņām tika pārpublicēts pēdējā M. Rudzītes grāmatā (1993: 1. ielīme) (pēc tā tikusi zīmēta arī “Latviešu valodas dialektu atlanta” pirmā karte (LVDA 1999: 34)). Jaunākajā M. Rudzītes grāmatā ievietota tā pati karte mūsdienīgākā

² Vai nebūtu lietderīgi publicēt V. Rūķes kartes kā viņas zinātnisko mantojumu, atzīmējot valodnieces 90 gadu jubileju 2007. gadā?

³ Citādu klasifikāciju piedāvāja A. Gāters (1977: 13–14) (sal. Dini 2000: 325–328).

⁴ Jāmin vēl pirmā krāsainā vienkāršotā latviešu valodas dialektu karte skolas mācību grāmatā (Rudzīte 1977) (vēlāk atkārtota arī melnbaltā izpildījumā (Rudzīte 1988) un nedaudz modificēta (Rudzīte 1998: 19)). Vienkāršotā karte, kas publicēta “Latvijas vēstures atlantā” (LVA 1998), diezin vai atspoguļo kādus speciālus pētījumus.

tehniskā izpildījumā (Rudzīte 2005: priekšlapa) (pārzīmējis Edmunds Trumpa). Diemžēl kartes modificējumi netika papildināti ar kādiem paskaidrojumiem par veikto pārmaiņu iemesliem vai norādēm uz jaunākiem pētījumiem.

Analizējot dažādu kartes variantu atšķirības, var izšķirt trīs to cēloņus.

1. Tiek mainīts kādas konkrētas izlokšnes traktējums, acīmredzot, kādu jaunu klāt nākušu ziņu dēļ. 1963. gada kartē Līvānu izlokšne tiek rādīta kā tīra nesēliskā izlokšne visā savā teritorijā⁵, 1964. gadā tās ziemeļrietumu stūrī parādās “izlokšnes ar sēliskām iezīmēm” svītrojums, bet 1969. gadā šis stūris iezīmēts jau ar īstas sēliskās izlokšnes svītrojumu. Rūjienas₍₂₅₄₎ apkaimes izlokšnes, kas sākotnēji traktētas kā vidus dialekta izlokšnes ar lībiskām iezīmēm, 1982. gada kartē ir pilnībā piepulcētas lībiskajam dialektam (šādu iespēju M. Rudzīte apsvēra jau autoreferātā (Rudzīte 2005: 62 = Рудзите 1969: 30) un 1977. gada kartē šīs izlokšnes jau rādītas kā piederīgas lībiskajam dialektam, kaut vēl ar vidus dialekta iezīmēm (Rudzīte 1977))⁶.
2. Attīstās pati izlokšņu klasifikācija. Tikai 1969. gada kartē Vidzemes teritorijā Daugavas kreisajā krastā ir izšķirtas “izlokšnes ar zemgaliskām iezīmēm”, vēlāk no šīs versijas autore atteicās. Minētās Rūjienas₍₂₅₄₎ apkaimes izlokšnes 1982. gadā “zaudēja” vidus dialekta iezīmes varbūt tāpēc, ka virsroku guvis pieņēmums, ka vidusdialekta iezīmes nevar būt sekundāras, resp., visas pārejas izlokšnes ietilpināmas vidus dialektā (sk. zemāk).
3. Gadās arī tehniskas kļūdas. LVDA kartē vidus dialektā pazudusi tradicionālā atšķirība starp Vidzemes un zemgaliskajām izlokšnēm (par kuru gan rakstīts kartes komentāros (LVDA 1999: 34)), kas saistīta ar patskaņu nepagarinājumu tautosillabiskajos savienojumos ar *r*

⁵ Grāmatā karte iespiesta bez pagastu robežām, tāpēc tik sīkas detaļas tajā saskatīt nav viegli. Spriest par tām palīdz caurspīdīgs E. Šmites šablons, ko var “uzlikt” uz kartes, piemēram, ar datora palīdzību.

⁶ Interesanti, ka autoreferātā latviešu oriģinālā rakstīts, ka šīs izlokšnes “v a r b ū t v a r ē t u ietilpināt lībiskajā dialektā” (Rudzīte 2005: 62), bet krievu tekstā, ka “эти говоры мы могли отнести к ливонскому диалекту” (Рудзите 1969: 30) (retinājums mans – A. A.). Arī šādās formulējuma variācijās (vēlējuma izteiksme vai īstenības izteiksme pagātne) varbūt atspoguļojas zinātnieces domas gaita.

zemgaliskajās izloksnēs (Rudzīte 2005: 26). Spriežot pēc atlanta kartes, vidus dialektā bez tā “pamatdaļas” tiek izšķirtas zemgaliskās izloksnes ar anaptiksi un kursiskās izloksnes (Vidzemes vidus izloksnes un zemgaliskās izloksnes bez anaptikses kartē nav minētas); šī ir sāpīga kļūda, jo LVDA ir ļoti ietekmīgs avots, kurš tātad maldina daudzus lasītājus ne tikai Latvijā, bet arī ārzemēs.

Paskaidrojumu un bibliogrāfisko atsauču trūkuma dēļ pareizi interpretēt minētās atšķirības bieži vien nav iespējams. Šī problemātika varētu veidot kādu nodaļu īpašā plašākā pētījumā par latviešu valodas dialektoloģijas vēsturi, kas būtu visai lietderīgs⁷.

Atstāta bez komentāriem, nenovērtēta paliek arī visai pamācošā Martas Rudzītes kartes tehniskās noformēšanas loģika, ko realizējis Tenu Karma. Vislabāk to aplūkot, ņemot par piemēru 1969. gada karti, kas atspoguļo arī izlokšņu klasifikācijas tapšanas problēmas (aplūkosim to jaunajā izpildījumā (Rudzīte 2005: 100–101), sk. attēlu 28.–29. lpp.). Tehnisko iespēju trūkumu tajos laikos rasētājs spēja kompensēt ar vērīgu svītrojuma izvēli, ar paskaidrojumu nebūt ne nejaušu izkārtojumu, ar visumā apdomātu izlokšņu klasifikācijas atspoguļojumu leģendā u. c.

Visās T. Karmas zīmētajās kartēs svītrojuma virziens saistīts ar vienu no trim galvenajiem latviešu valodas dialektiem: vidus dialekta izloksnes zīmētas ar horizontālu svītrojumu, lībiskā dialekta – ar vertikālu, bet augšzemnieku – ar slīpu svītrojumu (kopš 1982. gada šo sadalījumu pastiprina arī krāsas – attiecīgi: dzeltena, zila un rozā)⁸. Svītrojuma biežums vai treknums atspoguļo izloksnes “attālumu” no literārās valodas (tā Vidzemes vidus izloksnes, Vidzemes lībiskās izloksnes, augšzemnieku nedziļās izloksnes ir svītrotas ar retām līnijām, bet Kurzemes lībiskās izloksnes vai dziļās augšzemnieku izloksnes – ar biežām, savukārt vidus dialekta kursiskās izloksnes un Kurzemes dziļās lībiskās izloksnes – ar treknām).

---

⁷ Latviešu valodas dialektu atlantā ir ieskicēta latviešu dialektoloģijas attīstības gaita (LVDA 1999: 6–26), bet vēlams ir sīks katra soļa aplūkojums ar avotu norādi un kritisks vērtējums.

⁸ LVDA kartē minētais svītrojuma izvēles princips diemžēl netika saglabāts, arī krāsu sadalījums bez redzama iemesla tika mainīts.

Dažādi svītrojuma veidi var pārklāties, turklāt svītrojuma līnijas mēdz būt pārtrauktas. Tas ir raksturīgi vispirms pārejas izloksnēm. Pārtraukts svītrojums nozīmē, ka kādas valodas īpatnības izpaužas zināmā teritorijā mazāk (ne tik krasi vai konsekventi) nekā ar nepārtraukto svītrojumu apzīmētajā pamatareālā. Sākotnēji, savas disertācijas autoreferāta latviešu oriģinālā, M. Rudzīte visai noteikti definējusi pārejas izloksnes kā “tādas izloksnes, kurās sastopamas divu dialektu raksturīgākas iezīmes, pie kam viena dialekta iezīmes ir dominējošas” (Rudzīte 2005: 42), vēlāk, autoreferāta krievu tulkojumā, viņa dod piesardzīgāku formulējumu: “Переходные говоры – это такие говоры, в которых имеют место особенности двух диалектов, причём особенности одного из них могут доминировать” (Рудзите 1969: 6) (retinājums mans – A. A.). Tik tiešām, visai reāla šķiet situācija, kad kādā izloksnē abu kontaktējošo dialektu iezīmes izpaužas vienādi (vienādi konsekventi vai vienādi sporādiski) vai izloksne, piemēram, fonētikas ziņā tuvinās vienam dialektam, bet morfoloģijas ziņā – otram. Tādā gadījumā kvalificēt šo izloksni kā vienam vai otram dialektam piederīgu nav iespējams. To var izdarīt tikai nosacīti, izvirzot par klasificējošu kādu vienu parādību (tātad lietojot diferenciālo pieeju izlokšņu dažādības aprakstam), kuras izoglosa sadalīs analizējamo teritoriju. Protams, arī izoglosa nav stingra līnija, kas atspoguļo valodas parādības asu pārrāvumu (sal. V. Rūķes pārtrauktās izoglosu līnijas, “kur fōnētiskā pārvērtība notiek pakāpeniski plašākā apgabalā” (Rūķe 1940: 135); “te izoglōsa saprotama ne kā robežlīnija, bet robežjosla” (Rūķe 1939: 76)).

Tomēr, veidojot izlokšņu klasifikāciju, ir pamatota tieksme vairīties no pārejas izloksnēm. Tās “nav atstājamas ārpus dialektiem, bet ietilpināmas tai dialektā, kura iezīmes dominē” (Rudzīte 2000: 42 = Рудзите 1969: 6). Tāpēc arī M. Rudzītes kartēs pārejas izloksnēs parasti pārklājas nepārtrauktais svītrojums, kas iezīmē dominējošo dialektu, ar pārtraukto svītrojumu. Rets izņēmums ir 1977. gada karte, kur vērojams divu pārtraukto svītrojumu pārklājums: Palsmanes⁽³⁸¹⁾, Gaujienas⁽³⁸²⁾ un Trapenes⁽³⁸³⁾ apkaimē – vidus un augšzemnieku dialekta, bet Mazstraupes⁽¹⁹²⁾, Lēdurgas⁽¹⁹⁶⁾ un Lielstraupes⁽¹⁹⁷⁾ apkaimē – vidus un lībiskā dialekta pārtrauktā svītrojuma pārklājums⁹. Šī nevēlamā izlokšņu “neatkarība” vēlāk tikusi novērsta, pilnībā ietilpinot tās vidus dialektā (Rudzīte 1982). Karšu attīstības gaitā, šķiet, izveidojies pieņēmums, ka

vidus dialekta svītrojums nevar būt pārtraukts, tātad nevar būt izlokšņu ar vidus dialekta iezīmēm (tādas bija 1963., 1964., 1969., 1977. gada kartēs), var būt tikai vidus dialekta izloksnes ar citu dialektu iezīmēm (1982. gada karte).

M. Rudzītes kartēs sastopams arī divu nepārtrauktu svītrojumu pārklājums. Šādi apzīmētas sēliskās izloksnes – ar slīpu svītrojumu (\\), kas slāņojas virsū augšzemnieku dialekta pretēja virziena pamat-svītrojumam (///). Tātad sēliskās izloksnes veido īpašu izlokšņu grupu augšzemnieku dialektā, kuras raksturīga pazīme ir kāpjošā intonācija. Gribot veidot bināro klasifikāciju, var runāt par privatīvo opozīciju, kuras marķētais loceklis ir sēliskās izloksnes, bet nemarkētais – pārējās augšzemnieku izloksnes, sauktas arī par nesēliskajām (Rudzīte 2005: 80 = Рудзите 1969: 51). Jaunākajos klasifikācijas variantos nesēliskās izloksnes citādi sauc par latgaliskajām, bet tas nešķiet visai korekti, jo tādā veidā privatīvā opozīcija tiek aizstāta ar ekvipolento, kurā vairs nav locekļu hierarhijas (markēts : nemarkēts) un neatspoguļojas klasifikācijas uzbūves faktori¹⁰. Visās M. Rudzītes kartēs, kur lietots svītrojums kā kartēšanas paņēmieni, tā pārklājumā slēpjas nevienlīdzība starp sēliskajām un pārējām augšzemnieku izloksnēm: lai arī 1963., 1964. un 1982. gada kartes leģendā sēliskās izloksnes apzīmētas ar rūtainu, nevis svītrainu svītrojumu (kā 1969. gadā), tā “iekšējā forma” ir skaidra – uz augšzemnieku dialekta slīpā svītrojuma uzslāņojas papildu perpendikulārais svītrojums, kas atbilst papildu pazīmei, kura raksturo sēliskās izloksnes (kāpjošai intonācijai). Tikai jaunākajā kartes variantā (Rudzīte 2005: priekšlapa) reizē ar krāsainā tonējuma lietojumu svītrojuma vietā ir zudusi arī šī atšķirība. Trūkstot vienotai visu latviešu valodas izlokšņu klasifikācijas kritēriju sistēmai, ir grūti spriest, vai tā ir jaunās kartes priekšrocība vai trūkums.

⁹ Par līdzīgu gadījumu nevar uzskatīt 1969. gada kartes Taurkalni⁽²⁴⁰⁾ un kaimiņu izloksnes: lai arī šeit pārklājas divi pārtraukti svītrojumi, viens no tiem – horizontālais – ir pārtraukts tāpēc, ka apzīmē pārejas izloksnes starp divām vidus dialekta izlokšņu grupām (jau minētās Vidzemes vidus izloksnes ar zemgaliskām iezīmēm Daugavas kreisajā krastā). Šīs pārejas izloksnes pilnībā pieder vidus dialektam un tajās saskaņā ar karti (slīps pārtraukts svītrojums), vērojamas augšzemnieku dialekta iezīmes.

¹⁰ Turklāt šajā terminoloģijā visai dīvainā šķiet Skrīveru⁽³⁴³⁾ izloksnes dēvēšana par latgalisko, jo tā atrodas tālu ārpus Latgales.

Paliek vēl jautājums par 1969. gada kartes leģendas paskaidrojumu izkārtojumu. Var droši teikt, ka tās sakārtojums trijos stabiņos nav nejaušs, tā pamatā nav tīri tehniska nepieciešamība taupīt vietu. Domājams, šādā veidā mēģināts parādīt pārejas izlokšņu divējādo dabu: izlokšnes ar lībiskām iezīmēm seko zem virsraksta “Lībiskais dialekts”, bet atrodas vienā stabiņā ar vidus dialekta izlokšnēm¹¹; izlokšnes ar vidus dialekta iezīmēm savukārt seko zem virsraksta “Vidus dialekts”, bet atrodas vienā stabiņā ar augšzemnieku dialekta izlokšnēm. Nav nejauša arī lielāka atstarpe pirms 15. svītrojuma skaidrojuma: izlokšnes ar sēliskām iezīmēm sastopamas vidus dialekta teritorijā, tāpēc saskaņā ar tikko minēto principu tām būtu jābūt zem virsraksta “Augšzemnieku dialekts”, bet citā – vidus dialekta – stabiņā. Ģeometriski tas tomēr nav bijis iespējams, tāpēc uz šo izlokšņu atšķirību no tīrām augšzemnieku izlokšnēm norāda lielāka atstarpe.

Atsevišķs komentārs vajadzīgs 1969. gada kartes 10. (“izlokšnes ar augšzemnieku dialekta iezīmēm”) un 11. (“izlokšnes ar augšzemnieku dialekta intonācijām”) svītrojumam. Aizdomīga, pirmām kārtām, ir šo svītrojumu savstarpējā attiecīgsme: šķiet loģiski, ka specifiskās intonācijas ir tikai viena no izlokšnes iezīmēm, tāpēc būtu gaidāms, ka 10. svītrojums būs biežāk lietots nekā 11., bet kartē ir otrādi. Arī izplatības ziņā ir grūti iedomāties, ka, virzoties no rietumiem uz austrumiem, sākumā būtu izlokšnes ar augšzemnieku dialekta iezīmēm, tad – tikai ar augšzemnieku intonācijām, un tad jau īstās augšzemnieku dialekta izlokšnes. Laikam šeit notikusi kļūda, un pareizāk būtu apmainīt vietām 10. un 11. svītrojuma skaidrojumus. Tad tie atbilstu arī 1963. un 1964. gada kartes attiecīgo svītrojumu skaidrojumiem (kur ir arī svarīga piebilde: “izlokšnes ar vairākām augšzemnieku iezīmēm (ne tikai intonācijas!)” (Rudzīte 1964: 408)). Būtu gan ļoti vēlams paskaidrojums, kādas valodas parādības īsti slēpjas aiz šīm augšzemnieku iezīmēm (arī aiz sēliskajām iezīmēm – 15. svītrojums). Ir vēl arī cits jautājums, kāpēc šīs izlokšnes, skaidrojot svītrojuma nozīmi, ievietotas zem virsraksta “Vidus dialekts” – saskaņā ar citu pārejas izlokšņu izkārtojumu tām būtu jābūt

¹¹ Pārejas izlokšnes leģendas tabulā rādītas tā, lai pārtraukta svītrojuma līnijas turpinātu nepārtrauktu svītrojumu, tātad organizējot rūtis atbilstoši svītrojuma virzienam: vertikāli (2 un 2a; 3 un 3a) vai horizontāli (6 un 7; 12 un 11, 10; 14 un 15).

zem virsraksta “Augšzemnieku dialekts” un atdalītām tāpat kā izloksnēm ar sēliskajām iezīmēm ar atstarpi. Domājams, ka šeit vērojama vēlēšanās atspoguļot izlokšņu tipu secību no rietumiem uz austrumiem leģendas tabulā, tātad arī paskaidrojumos.

Svarīga loma visās M. Rudzītes kartēs ir apzīmētajam kuršu valodas substrātam. Pirmajā acu uzmetienā tas šķiet diahronijas un sinhronijas sajaukums, proti, agrāko valodas attīstības posmu “ievilkšana” mūsdienu dialektu kartē. Taču kuršu valodas substrāta apzīmējumam ir cita funkcija – parādīt, ka kursiskās netāmnieku izloksnes ir radniecīgas lībiskā dialekta tāmnieku izloksnēm, lai arī iekļautas vidus dialektā. Lai parādītu, ka “kursiskās netāmnieku izloksnes ir iekļautas vidus dialektā, tai pašā laikā uzskatot tās arī par pārejas izloksnēm no vidus uz lībisko dialektu” (Rudzīte 2005: 43 = Рудзите 1969: 8), jaunākajā M. Rudzītes kartes versijā ir attiecīgi izvēlētas tonējuma krāsas (saglabājot arī substrāta apzīmējumu). Paturot tradicionālo sadalījumu (vidus dialekts – dzeltens, lībiskais – zils, augšzemnieku rozā vai ceriņu krāsā), Kurzemes lībiskās izloksnes jaunajā kartē apzīmētas ar zaļganzilu krāsu, bet vidus dialekta kursiskās izloksnes – ar zaļgandzeltenu. Tādējādi kursiskās pārejas izloksnes ar vidus dialektu vieno dzeltenums, ar lībisko – zaļums. Diemžēl citādas krāsas (bez šīs asociatīvās slodzes) izvēlētas projektā “Latviešu valoda novados”¹², kur vispārīgajā izlokšņu kartē netiek rādīts arī kuršu valodas substrāts.

1969. gada kartes interpretācijas piemērs rāda, ka tajā atspoguļotās izlokšņu klasifikācijas analīze prasa diezgan daudz pūļu. Tas nozīmē, ka klasifikācija toreiz nebija vēl sasniegusi vēlamo vienkāršības pakāpi un tāpēc vēlāk tikusi modificēta¹³. Tomēr arī 1969. gada kartē saskatāma noteikta klasifikācijas loģika, kuras apguve ir svarīga tālākas autores domu attīstības izpratnei. Nosacīto apzīmējumu izvēle šajā kartē arī ir visai nozīmīga.

---

¹² Izmēģinājuma versiju Edmunds Trumpa demonstrēja Letonistu seminārā Mazsalacā 2005. gada 11. augustā.

¹³ Kā mēģinājumu modificēt M. Rudzītes latviešu valodas intonāciju karti (Rudzīte 1993: 2. ielīme ≈ Рудзите 1969: 3. karte = Rudzīte 2005: 104–105), vēršot lielāku uzmanību patstāvīgo un no dažādiem faktoriem atkarīgu parādību pretstatījumam, var minēt (Андронов 1996).

Agrāko karšu mācība noder, veidojot jaunu klasifikāciju un zīmējot jaunas kartes¹⁴. Tomēr jāatceras, ka kartografēšana vienmēr ir saistīta ar zināmu vienkāršošanu un shematizēšanu, tāpēc kartēm ir nepieciešami komentāri, lai noskaidrotu reālo situāciju pilnībā. Šādu komentāru labs paraugs ir V. Rūķes izsmēļošie paskaidrojumi par viņas karšu organizēšanu, saturu un avotiem (Rūķe 1939; 1940).

---

¹⁴ Mūsdienās dialektologi atgriežas pie sākotnējā (neshematizētā) izlokšņu kartes šablona, kas precīzāk rāda pagastu robežas. Shematizētajā variantā gan tika mēģināts atspoguļot izlokšņu numerācijas loģiku, atdalot ar pārtrauktām līnijām vertikālas joslas (kas atbilst teritorijai starp ik pēc grāda vilktiem meridiāniem). Šis paņēmieni tomēr nebija visai veiksmīgs, jo radīja iespaidu par mazāku atšķirību starp izlokšņiem, kas tikušas atdalītas ar pārtraukto līniju. Varbūt tāpēc 1982. gada un citās vēlākās kartēs no pārtrauktām līnijām atteicās. Lai tomēr saglabātu šo informāciju un atvieglotu vajadzīgās izlokšnes meklēšanu, jaunajā M. Rudzītes darbu latviešu dialektoloģijā izdevumā pēc T. Karmas ieteikuma kartēm ir pievienots “meridiānu” līnēns lapas augšā, kas rāda attiecīgās teritorijas izlokšņu numuru diapazonu (Rudzīte 2005: 3).

I. Latviešu izlokšņu grupas un dialekti

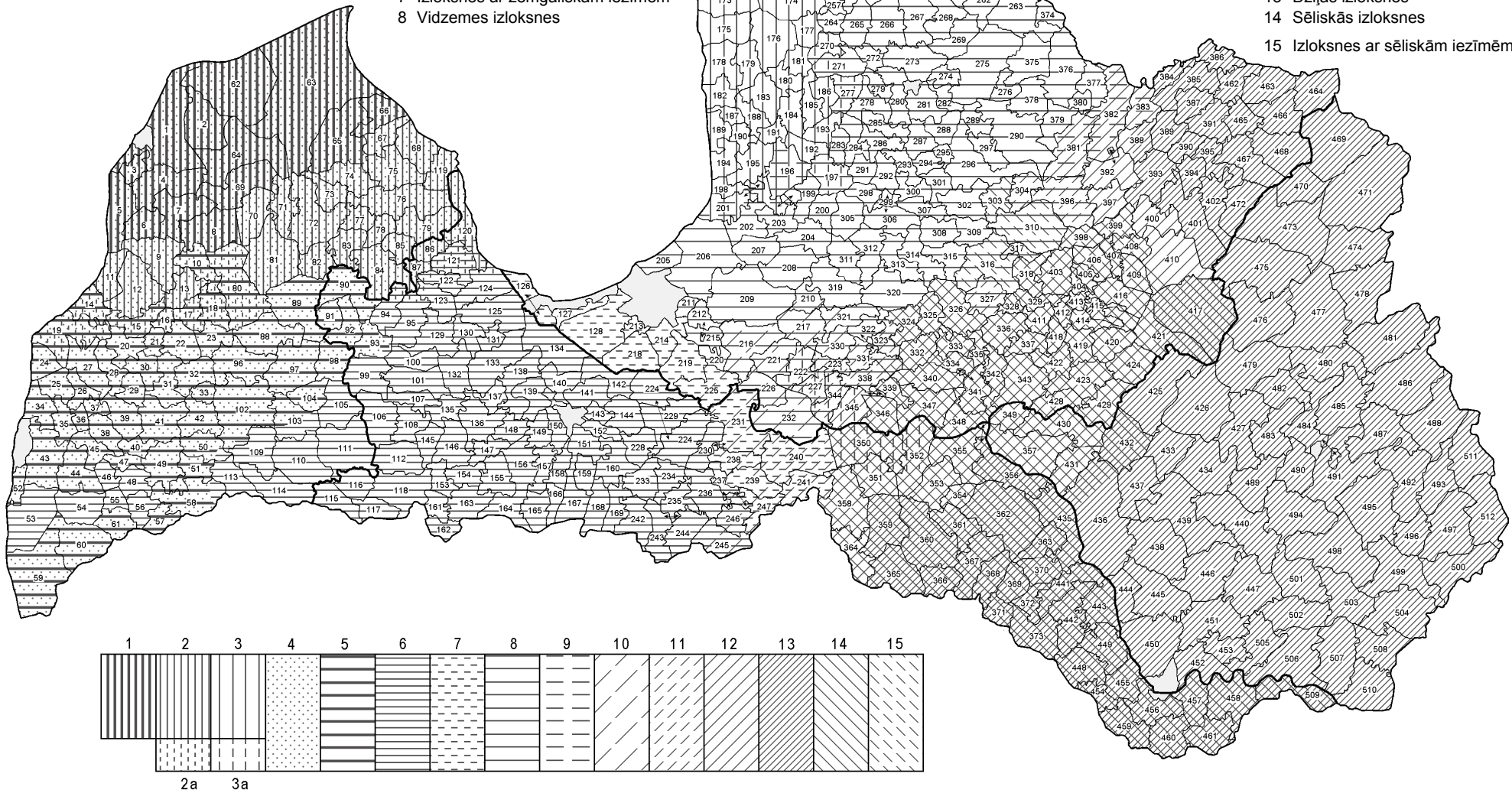
|1 61|62 118|119 169|170 247|248 373|374 461|462 512|

- Lībiskais dialekts**
 Kurzemes izlokšnes
 1 dzijās
 2 nedzijās
 3 Vidzemes izlokšnes

- 2a, 3a Izlokšnes ar lībiskām iezīmēm
 4 Kuršu valodas substrāts
Vidus dialekts
 5 Kursiskās izlokšnes
 6 Zemgaliskās izlokšnes
 7 Izlokšnes ar zemgaliskām iezīmēm
 8 Vidzemes izlokšnes

- 9 Izlokšnes ar vidus dialekta iezīmēm
 10 Izlokšnes ar augšzemnieku dialekta iezīmēm
 11 Izlokšnes ar augšzemnieku dialekta intonācijām

- Augšzemnieku dialekts**
 12 Nedzijās izlokšnes
 13 Dzijās izlokšnes
 14 Sēliskās izlokšnes
 15 Izlokšnes ar sēliskām iezīmēm

Literatūra

Андронов 1996 – Андронов А. Некоторые замечания о просодических явлениях в диалектах латышского языка и их представлении на карте. – *Baltistica XXXI*⁽²⁾, Vilnius, 1996, с. 201–212.

Bielenstein 1892 – Bielenstein A. *Atlas der ethnologischen Geographie des heutigen und des praehistorischen Lettenlandes*. St. Petersburg, 1892.

LVA 1998 – *Latvijas vēstures atlants*. Galv. red. J. Turlajs. Rīga, 1998.

LVDA 1999 – Bušmane B., Laumane B., Stafecka A. u. c. *Latviešu valodas dialektu atlants. Leksika*. Rīga, 1999.

Поляков 2002 – Поляков О. Hommage Ю. С. Степанову – академику и человеку. – *Respectus Philologicus*, 2 (7), 2002, с. 170–182.

Rudzīte 1963 – *Latviešu izlokšņu teksti*. Sast. M. Rudzīte. Rīga, 1963 (uz vāka 1964).

Rudzīte 1964 – Rudzīte M. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga, 1964.

Рудзите 1969 – Рудзите М. *Латышская диалектология (фонетика и морфология)*. Автореферат докт. дисс. Рига, 1969.

Rudzīte 1977 – [Rudzīte M.] *Latviešu valodas dialekti [karte]*. – J. Kārklīšs, M. Rudzīte, E. Soida *Valodas mācība: rokasgrāmata valodas mācīšanai 11. klasē*. Rīga, 1977.

Rudzīte 1982 – [Rudzīte M.] *Latviešu valodas dialekti [karte ar alfabētisku izlokšņu sarakstu]*. – *Latvijas padomju enciklopēdija*, 2. sēj. Rīga, 1982, 526.–528. lpp.

Rudzīte 1988 – [Rudzīte M.] *Latviešu valodas dialekti [karte]*. – M. Apinis, A. Blinkena, I. Freidenfelds u. c. *Latviešu valoda: vidusskolām*. Rīga, 1988, 2. priekšlapa.

Rudzīte 1993 – Rudzīte M. *Latviešu valodas vēsturiskā fonētika*. Rīga, 1993.

Rudzīte 1998 – Kušķis J., Laua A., Lokmane I. u. c. *Latviešu valoda 10.–12. klasei: mācību grāmata*. Rīga, 1998.

Rudzīte 2005 – Rudzīte M. *Darbi latviešu dialektoloģijā*. Rīga, 2005.

Rūķe 1939 – Rūķe V. *Latgales izlokšņu grupējums*. – *Filologu biedrības raksti*, XIX. Rīga, 1939, 133.–188. lpp.

Rūķe 1940 – Rūķe V. *Kurzemes un Vidzemes lībiskais apgabals*. – *Filologu biedrības raksti*, XX. Rīga, 1940, 75.–128. lpp.

Rūķe 1947 – Rūķe V. *Latviešu valodas atlants*. – *Acta Societatis philologorum latviensium Suecanae* (Zviedrijas Latviešu filologu biedrības raksti), I. Stokholma, 1947, 62.–131. lpp.

Zinkevičius 1978 – Zinkevičius Z. *Lietuvių kalbos dialektologija*. Vilnius, 1976.

Aleksey Andronov

ON THE CLASSIFICATION OF THE LATVIAN
VERNACULARS AND DIALECTAL MAPS

Summary

The article presents a glimpse on the history of dialectal maps of the Latvian language in the 20th century. Both the development of the underlying classification by M. Rudzīte and pure formal techniques of cartographers are analyzed. Two approaches to the description of dialectal diversity are opposed: one pays attention to the differences among dialects and bases classification on isoglosses (“differential” approach, Lithuanian tradition), another concentrates on the sets of characteristic features of each dialect describing them as separate linguistic systems (“integral” approach, Latvian tradition). The necessity of detailed comments on the changes undertaken in different variants of dialectal maps is stressed. M. Rudzīte’s map of 1969 is thoroughly analyzed.